

ИЗ ИСТОРИЈЕ РАТНЕ ВЕШТИНЕ

Генерал-потпуковник **ВЕЛИМИР ТЕРЗИЋ**

УЛОГА ЦРНОГОРСКЕ ВОЈСКЕ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ

Мислимо да у бившој Југославији ни о чему није ширено толико клевета и неистина колико о улози Црногорске војске у Првом светском рату. Главни иницијатор и организатор свих тих клевета и фалсификата била је, разуме се, великосрпска реакција на челу са краљевским двором, који су перманентно давали тон читавој тој срамној работи у току 22 године живста старе Југославије. Они су пошто-пото хтели да пред лицем историје обешчасте црногорски народ, ударајући на његов национални понос и достојанство, и да га пред новим покољењима прикажу као издајника, а и кривца за судбину Српске војске 1915 године. У војним и осталим школама старе Југославије никад није помињана права улога Црногорске војске у Првом светском рату, јер је то, разуме се, било најстроже забрањено. Напротив, многи ондашњи војно-државни функционери и званични историчари дворске клике (Станојевић, Ђоровић, Пешић, Максимовић, Неђић и др.) отворено су говорили и писали о „издајству“ Црногораца и Црногорске војске и безочно клеветали црногорски народ.

Нажалост, ни до данас нам није пошло за руком да верно опишемо, научно-критички осветлимо и објективно оценимо улогу Црногорске војске у Првом светском рату и да на основу историских чињеница демантујемо такве клевете властодржаца старе Југославије и њихових званичних историчара, али се надамо да ће у томе успети неки наши историски институти, који у том смислу врше извесне припреме.

У овом чланку покушаћемо да укажемо само на извесне битне моменте, који ће се, по нашем мишљењу, морати детаљније историски испитати и расветлити да би се донео правилан, историски веран и објективан суд о улози Црногорске војске и њеним ратним операцијама уопште у току првих 18 месеци Првог светског рата. Зато ћемо овде изнети своје мишљење баш о оним питањима која ће се првенствено наметати сваком историчару који буде обрађивао улогу Црногорске војске у Првом светском рату и извођење њених ратних операција у то време. Ево неколико таквих питања:

1) Какав је био задатак Црногорске војске 1914 године у односу на Српску војску?

На дан објаве рата 6 августа 1914 године није постојао заједнички почетни оперативски план дејства Српске и Црногорске војске. Напротив, војвода Путник је тек 17 августа израдио заједнички план

операција који је 21 августа генерал Божа Јанковић донео у Црну Гору и предао краљу Николи. Овај план био је у целости прихваћен од краља Николе и Црногорске владе. По овом плану Црногорска војска имала је задатак да своје главне снаге концентрише у Санџаку (око две трећине снага) и да под називом Санџачке војске оперише општим правцем Чајниче — Горажде — Сарајево, у координацији са српском Ужичком војском, која је имала задатак да дејствује правцем Мокра Гора — Вишеград — Сарајево. Остатак снага Црногорске војске, који је био оријентисан према Херцеговини и Боки Которској, имао је дефанзивну улогу.

Као што се види, војвода Путник се озбиљно постарао за свој леви бок и позадину, а с обзиром на основну концепцију почетног оператиског плана Српске војске и њену тежишну улогу у заједничким савезничким (српско-црногорским) операцијама потпуно је правилно што је предвидео главнину Црногорске војске ближе к себи, тј. у Санџаку, и што ју је оријентисао према Сарајеву са офанзивном улогом.

2) Каква је била Црногорска војска на почетку Првог светског рата, односно какве су биле њене оперативно-стратегиске могућности као савезника Српске војске у оквиру опште савезничке стратегије?

Иако је деспотска владавина краља Николе, његова лична и осветољубива политика према напредним и слободољубивим људима имала негативног утицаја на стање духова у народу, ипак је Црногорска војска била једнодушна и јединствена како у погледу савеза са братском Српском војском, тако и у погледу воље за борбом и ратом уопште противу заједничког непријатеља. И поред врло тешких губитака у оба претходна рата, нарочито у операцијама око Скадра 1912 године, њен морал био је на завидној висини. Њен старешински кадар, и поред стечених искустава у балканским ратовима, још је заостајао у погледу војно-стручних способности, знања и вештине у ондашњем ратовању иза официра других европских војски, па разуме се и за официрима Српске војске. Материјална страна војске, посебно наоружање и опрема, била је изразито слаба, недовољна, застарела, тако да је војска у погледу наоружања, хране, одеће, обуће и снабдевања уопште била само делимично обезбеђена, и то само за прве дане рата. Материјална помоћ, коју су Савезници могли упутити морем, углавном је потпуно изостала. Тако је Црногорска војска, јачине 50 — 60.000 људи, у почетку рата, располагала пушкама, и то у недовољном броју, са око 30 митраљеза и око 65 артиљериских оруђа разних калибара застарелог типа, са врло ограниченом количином муниције, док оружног прибора, санитетске опреме, одећа, обуће и резерве у животним намирницама у том времену уопште није било. У данима објаве рата укупна готовина државне благајне износила је око пола милиона перпера¹⁾.

Може се слободно рећи да ниједна војска у Европи није била у горем материјалном стању од Црногорске војске, од које су Савезници врло много захтевали, иако јој нису ништа помогли. Према томе,

¹⁾ 1 перпер био је приближно једнак српском динару.

потребно је разумно схватити ондашње стварне историске услове да би се могао правилно одмерити домет оперативно-стратешких могућности Црногорске војске за ратне операције у јесен 1914 године. Кад се све ово узме у обзир, може се одмах уочити да су те могућности биле заиста врло скромне. Наше је мишљење, да у балканским ратовима исцрпљена, истрошена и изнурена Црногорска војска са оваквим тешким, управо очајним материјалним стањем, у каквом ју је затекла објава рата 1914 године, није могла на себе преузети веће, теже и замашније задатке од оних које је примила предвиђеним планом заједничких ратних операција српске Врховне команде. По нашем мишљењу, задаци који су давани Црногорској војсци, врло често су, а нарочито у току 1915 године, далеко превазилазили њене оперативно-стратешке могућности.

3) Ко је сачињавао црногорску Врховну команду?

Пошто се није располагало довољним бројем квалификованих официра за вођење ратних операција, краљ Никола је био принуђен да замоли Српску владу да му стави на располагање изванредан број способних и искусних официра за формирање Врховне команде. Српска влада се радо одазвала тој молби, тако да је црногорска Врховна команда, поред краља Николе, као формалног врховног команданта, и два нижа црногорска официра, уствари била састављена од српских официра, на челу са генералштабним пуковником Петром Пешићем, као начелником Штаба Врховне команде. Такав састав ове команде јасно показује да је Црногорска влада имала највеће поверење у свога српског савезника. Према томе, с обзиром на старост краља Николе и његове војничке способности уопште, као и на огромно поверење које је имао у српске официре, посебно у начелника штаба, пуковника Петра Пешића, може се слободно рећи да је овај био стварни врховни командант Црногорске војске у Првом светском рату пуних 17 месеци. А пошто је пуковник Пешић био у непосредној вези са Српском владом и српском Врховном командом, то су оне (и Пашић и Путник) преко њега уствари увек испољавале свој командни утицај над Црногорском војском, све до краја прве половине јануара 1916 године. На тај начин, може се сматрати, као што је дефакто и било, да је Црногорска војска била потпуно потчињена српској Врховној команди за скоро годину и по дана рата, тј. у току заједничких операција Српске и Црногорске војске.

4) Где је била Црногорска војска за време Церске битке, битке на Дрини и Колубарске битке 1914 године, као и у периоду до Макензенове офанзиве на Србију 1915 године, и које су непријатељске снаге тада биле ангажоване према њој?

За време Церске битке, Пљеваљска дивизија се од 15 до 25 августа под притиском надмоћнијих непријатељских снага повлачила са фронта Чајничке — Челебић у правцу Пљеваља. Херцеговачки и Ловћенски одред били су на граничном фронту, затварајући правце ка Никшићу, односно Цетињу. Пошто је Пљеваљска дивизија прерасла у Санџачку војску, а у духу раније постављеног оперативског плана, Санџачка војска је од 25 августа до 15 септембра вршила офанзиву у правцу Фоче и Горажда и избила до линије Гласинац —

Калиновик. У почетку Церске битке према Црногорској војсци налазиле су се следеће непријатељске снаге:

— према Санџачкој војсци 16 аустроугарски корпус¹⁾ — 33 1/2 батаљона, 14 батерија и 2 техничке чете;

— Према Херцеговачком одреду: код Автовца 3 1/2 ландштурмска батаљона, 14 митраљеза и 14 топова; код Билећа: 2 ландштурмска батаљона и 3/4 тврђавског батаљона, 22 митраљеза и 70 топова; код Требиња 3 3/4 ландштурмског батаљона и 1/4 тврђавског артиљериског батаљона са 91 топом и 95 митраљеза, тј. свега 12 1/4 батаљона, 131 митраљез и 182 топа;

— на Ловћенском фронту: 9 1/2 ландштурмских батаљона, 7 1/2 тврђавских артиљериских батаљона, 100 митраљеза и 218 топова, тј. свега: 17 батаљона, 100 митраљеза и 218 топова.

Поред посадних трупа, од непријатељских оперативних јединица на Херцеговачком фронту била је 3 брдска бригада, а према Ловћенском фронту 14 брдска бригада, тј. 10 батаљона са око 10.000 војника.

Према томе, укупне аустроугарске снаге према Црној Гори у почетку Церске битке износиле су око 72 1/2 батаљона (72.000 бораца) и 472 артиљериска оруђа, од којих је било 43 1/2 батаљона и 20 батерија оперативне војске, док је остало била посада у тврђавама.

У току саме битке (21 августа) 16 аустроугарски корпус (осим 8 бригаде) повукао се у правцу Власенице, док су остале непријатељске снаге остале углавном непромењене.

За време битке на Дрини, у току септембра и новембра, Санџачка војска и Дрински одред, у садејству са српском Ужичком војском, предузели су офанзиву у Југоисточну Босну, у правцу Власенице, Сарајева и Калиновика, ради дејства у бок и позадину 6. аустроугарске армије.

Од 15 септембра ова црногорска офанзивна група (Санџачка војска и Дрински одред) имала је задатак да обезбеди леви бок и позадину Ужичке војске која је дејствовала на правцу Власенице. Она је тај задатак успешно вршила све до 25 октобра када су, под притиском надмоћнијих непријатељских снага, и српска и црногорска офанзивна група биле принуђене на повлачење из Босне на десну обалу Дрине.

За време битке на Дрини, тј. у току офанзиве Ужичке и Црногорске војске у Југоисточну Босну, према Санџачкој војсци и Дринском одреду у почетку се налазила 8 брдска бригада, ојачана граничним јединицама и шуцкорима. У току застоја операција на Дрини (рововског рата) аустроугарске трупе су постепено ојачаване према ужичкој и црногорској офанзивној групи, тако да су на дан офанзиве (18 октобра) против црногорске офанзивне групе биле ангажоване следеће непријатељске снаге:

— према Санџачкој војсци: 50 дивизија (3 и 15 брдска бригада), 8 брдска бригада и одред пуковника Хајдера (око 3 батаљона);

¹⁾ Сви подаци који се односе на јачину и распоред аустроугарских снага у току 1914 и 1915 године према Црној Гори узети су из архиве Војно-историјског института ФНРЈ.

— према Дринском одреду: одред потпуковника Бартоша (3 батаљона); свега око 21 батаљон, тј. око 21.000 војника.

На Херцеговачком и Ловњенском фронту биле су исте непријатељске снаге као и за време Церске битке, с тим што је 3 брдска бригада упућена према Санџачкој војсци.

За време Колубарске битке, Санџачка војска била је на десној обали Дрине, на отсеку Фоча — Горажде, а доцније је заломила своје

десно крило на леву обалу Лима до Прибоја. Она је имала задатак да обезбеди Санџак, и тај је задатак успешно извршила. У овом времену Ужичка војска се повлачила у правцу Чачка.

Остали одреди Црногорске војске (Херцеговачки, Ловћенски и Старосрбијански) били су на граничном фронту.

На фронту Санџачке војске налазила се 17 брдска бригада, док је према Херцеговачком и Ловћенском одреду стање остало непромењено.

У првој половини 1915 године, тј. све до Макензенове офанзиве на Србију, Црногорска војска имала је задатак да упорно брани своју територију, с тим да тежиште одбране буде у Санџаку. Тада су вршене и припреме за офанзиву у Босни, али до ње није дошло.

Јачина непријатеља остала је скоро непромењена, и то:

— према Санџаку: 12 батаљона, 6 батерија и 12 тврђавских топова;

— према Херцеговини: 12 батаљона, 137 митраљеза и 182 артиљериска оруђа; и

— према Ловћенском одреду: 17 батаљона, 100 митраљеза, 218 артиљериских оруђа.

Према томе, у том периоду према Црногорској војсци укупно је стајало око 41 батаљон (41.000 људи), 237 митраљеза и 412 артиљериских оруђа, као и 6 батерија (24 артиљериска оруђа).

5) Какав је био задатак Црногорске војске у периоду Макензенове офанзиве на Србију и које су се непријатељске снаге у то време налазиле према њој?

У почетку октобра Црногорска војска имала је задатак да привуче што јаче непријатељске снаге према своме фронту од Лима до Јадранског Мора, с тим да тежиште одбране и даље остане у Санџаку. У току повлачења Српске војске, Црногорска војска добила је знатно већу улогу. Њен основни задатак био је да обезбеди Санџак не само са фронта Дрине, него и са фронта Пожега — Ужице — Вишеград, тј. да затвори правце ка Новој Вароши, Пријеполу, Пљевљима, Никшићу и Цетињу.

У почетку Макензенове офанзиве (6 октобра 1915) према Санџачкој војсци и српском Ужичком одреду налазили су се:

— 62 дивизија (11 1/2 батаљона и 7 батерија) и 2 групе код Горажде и Фоче, тј. око 18 батаљона и 10 батерија;

— на Херцеговачком фронту 11 3/4 батаљона, 17 мобилних батерија, 13 чета тврђавске артиљерије и пола техничке чете;

— на Ловћенском фронту: 9 1/4 батаљона, 7 1/2 мобилних батерија, 31 чета тврђавске артиљерије и 1 техничка чета. Свега око 51 ландштурмски, тврђавски и мобилни батаљон и 39 мобилних батерија, или око 51.000 људи, без посадних оруђа која су се налазила у сталним утврђењима.

У току повлачења Српске војске са Дунава, Саве и Дрине за Косово и Метохију, аустроугарске снаге према Санџачкој војсци постепено су се ојачавале, тако да су око 17 октобра према њој биле следеће непријатељске јединице:

— у рејону Сјенице: 19 корпус (четири бригаде), око 20 батаљона;

— код Нове Вароши: група Рајнер, око 11 батаљона;

— код Прибоја и Руда: ојачана 62 дивизија, око 15 батаљона;

— код Фоче и Горажде: око 5 батаљона.

Као што се види, у току повлачења Српске војске према Санчачкој војсци — као главнини Црногорске војске — налазило се око 50 непријатељских батаљона, док су непријатељске снаге према осталим одредима остале непромењене.

6) Какав је био задатак Црногорске војске у периоду повлачења Српске војске кроз Црну Гору и Албанију и које је непријатељске снаге она везивала за то време?

У периоду повлачења Српске војске са Косова и Метохије кроз Црну Гору и Албанију Црногорска војска имала је задатак да обезбеди повлачење Српске војске (I, II, III армије и одбране Београда) од непријатељског дејства са североисточног, северног и западног фронта Црне Горе (Плав — Чакор — Рожај — река Тара — Херцеговина — Котор), тј. да затвори правце који долимама Увца, Лима, Таре и Зете, као и преко Ловћена, избијају на комуникацију: Пећ — Чакор — Андријевица — Матешево — Подгорица (Титоград) — Скадар, куда се имала повући Српска војска у Албанију. Српска Врховна команда поставила је тај задатак Црногорској војсци преко Цетиња, тј. преко црногорске Врховне команде. За то време јачина и састав аустроугарских снага била је променљива. У почетку повлачења Српске војске аустроугарске снаге биле су истог састава као што је изнето у тачки 5. После прегруписавања 3. аустроугарске армије и преношења њеног тежишта операција на правац Ловћена, настале су до конца 1915 године промене у њеном распореду.

1 јануара 1916 године распоред 3. аустроугарске армије био је следећи:

— на Североисточном и Северном фронту: 8 корпус (57 дивизија код Приштине; 59 дивизија код Рожаја и Новог Пазара и 53 дивизија код Бијелог Поља), тј. свега 41 батаљон, око 7 ескадрона, 28 батерија, 2 вода минобацача и 10 техничких чета, или 34.087 пушака, 842 коњаника и 104 артиљериска оруђа, и 62 дивизија од Челебића до Мојковца (14½ батаљона, око 14 батерија и 4 техничке чете, или 9.355 пушака, 160 коњаника и 51 артиљериско оруђе);

— према Херцеговачком фронту Гацко — Требиње: 20 батаљона, 221 артиљериско оруђе, 114 митраљеза или око 20.000 људи;

— према Ловћену: ојачани 19 корпус — 43½ батаљона, 2 тврђавске митраљеске чете, око 1 ескадрон, 8 техничких чета и 2 ескадриле, тј. 37.600 пушака, 99 стабилних митраљеза, 120 коњаника, 148 мобилних и 225 тврђавских артиљериских оруђа и ратна морнарица са 58 далекоменних оруђа.

Укупне снаге у Боки Которској и на Херцеговачком фронту, којима је командовао генерал Саркотић (командант Босне и Херцеговине), износиле су 69 батаљона, 6 тврђавских чета, око 2 ескадрона, 63 батерије, око 11 техничких чета, или око 57.570 пушака, 150 ста-

билних митраљеза, 170 коњаника, 250 мобилних и 360 тврђавских и 58 морнаричких артиљериских оруђа. Група генерала Саркотића била је потчињена генералу Кевешу, команданту 3. армије. У састав 3. армије улазило је и 107 маршевских чета (23.540 људи).

Према напред изложеном, укупна јачина аустроугарских снага према Црној Гори крајем 1915 године износила је: око 130 батаљона, 6 тврђавских митраљеских чета, 11 ескадрона, око 116 батерија, 2 вода минобацача, око 31 техничка чета, 4 ескадриле, односно: 101.010 пушака, 1.172 коњаника, 417 мобилних и 530 артиљериских оруђа и 107 маршевских чета. Као што се види, непријатељ је, поред огромне техничке надмоћности, био и бројно далеко јачи, јер је имао око 150.000 људи, према приближно 45.000 врло слабо наоружаних, гладних, слабо одевених и исцрпљених, но још морално чврстих бораца Црногорске војске.

7) Чиме се може објаснити и како треба тумачити онако лаичко, управо саботерско руковођење ратним операцијама Црногорске војске у периоду децембар — јануар 1915/16 године од стране црногорске Врховне команде и њеног начелника штаба пуковника Петра Пешића?

Иако нам није циљ да овде износимо ток операција Црногорске војске за ова два последња месеца, ипак треба уочити неоспорну историску чињеницу да је зачеље Српске војске прошло Андријевицу 22 децембра, а Подгорицу (Титоград) 2 јануара, да је Ловћен пао 10 јануара и да су Аустројанци заузели Цетиње тек 13 јануара 1916 године. Из тога се јасно види да Српска војска — благодарећи отпору Црногорске војске — није била непосредно угрожена на правцу према Скадру. А да би се стекла јаснија слика о начину руковођења операцијама Црногорске војске потребно је, поред осталог, сагледати бедну припрему и организацију одбране Ловћена и наређења која су издавана Санџачкој војсци, Херцеговачком одреду, резерви Врховне команде, итд., а која никад не би издао ни најобичнији дилетант у ратној вештини. Пошто се анализом ратних дејстава у току ова два месеца лако могу уочити даноноћна лутања и узалудни маршеви појединих бригада и батаљона у троуглу Цетиње — Никшић — Подгорица, наређења за „упорну одбрану и одбрану по сваку цену“, затим кордонски распоред трупа од Андријевице преко Никшића до Будве (иако су сви на Цетињу знали да је тежиште непријатељског напада усмерено на Ловћен), контрадикторне заповести Херцеговачком одреду, итд., онда се може стећи уверење да је руковођење ратним операцијама у то време заиста било унапред смешљиво капитулантско и издајничко, које је Црногорску војску довело до слома и капитулације. А да је то било заједничко дело и Српске и Црногорске владе у то нема никакве сумње.

8) Где је била Црногорска војска у данима од 17 до 20 јануара 1916 године.

После непрекидних лутања и бесциљних прегруписивања црногорских одреда, по наређењу начелника штаба Врховне команде, Црногорска војска затекла се у следећем распореду:

— Старосрбијански одред у рејону Скадра и код Гусиња и Плава;

- Санџачка војска на линији: Чакор — Мојковац — р. Тара;
- Херцеговачки одред са једном дивизијом око Трубјеле, а другом око Даниловграда;
- Одред војводе Стеве Вукотића у рејону Чева;
- Которски одред у рејону с. Штитарица, и
- Ловћенски одред у рејону Царевог Лаза. Према томе, правац: Будва — Бар — Улцињ — Скадар на Црногорском приморју био је потпуно отворен и небрањен.

Кад је већ Српска војска била на јадранској обали, ван сваке опасности од непријатеља, Црногорска војска је — кукавички напуштена од свога Врховног команданта краља Николе, претседника владе и начелника Штаба Врховне команде, пуковника Петра Пешића — 21 јануара, у напред наведеном распореду, дочекала наређење за капитулацију од њихових бедних следбеника.

*

Какви се закључци могу извући из ових историских чињеница о улози Црногорске војске у Првом светском рату?

Нема сумње да је још рано доносити неке коначне закључке на бази само ових историских факата, јер још постоје многобројни и разноврсни чиниоци који су утицали на вођење операција Црногорске војске. А њих треба претходно открити, критички обрадити, проверити и довести у узрочну везу, па тек после такве свестране и дубље студије донети веродостојну оцену читавог комплекса тих догађаја. Иако недостатак ратне архиве и званичних докумената из тога доба несумњиво причињавају огромне тешкоће у истраживању историске истине, ипак се, по нашем мишљењу, на бази онога што је већ познато, и оног што у тами тих догађаја критичко-истраживачко око овде-онде назире, може уочити следеће:

1) Да је Црногорска војска, уствари, била под непосредном командом српске Врховне команде преко своје филијале на Цетињу, тј. црногорске Врховне команде, на чијем је челу формално био краљ Никола, а дефакто пуковник Петар Пешић. Зато су се и сви захтеви, задаци или обавезе, који су постављани Црногорској војсци од стране српске Врховне команде преко Цетиња, извршавали на време и у духу наређења, односно директива добивених од војводе Путника све до почетка друге половине јануара 1916 године. *За све то време Црногорска војска у целини и све њене старешице извршавали су све те задатке часно и поштено, искрено и са највећим залагањем и самоодрицањем, без обзира на изванредно тешке услове и прилике, у којима су дејствовали против заједничког непријатеља.*

2) Да је Црногорска војска, која се у оквиру савезничке стратегије, у односу на главно, српско ратиште, налазила на помоћном — црногорском ратишту, била непрекидно у улози активне стратегиске заштите левог (западног) бока и позадине Српске војске. Она је, према својим оперативно-стратегиским могућностима, активно садејствовала Српској војсци према Босни и Херцеговини — на правцима према Сарајеву, Калиновику, Невесињу и Требињу и својим главним сна-

гама увек будно чувала леви бок и позадину Српске војске. То је успешно спроводила баш зато што је — држећи Санџак чврсто у својим рукама — у складу са развојем оперативне ситуације Српске војске, из тога рејона офанзивно дејствовала према западу, или својом дефанзивом непосредно штитила леви бок Српске војске од свих евентуалних угрожавања из Југоисточне Босне и Херцеговине. Важност овог веома значајног стратегиског задатка Црногорске војске, у односу на целину, непрекидно је и прогресивно расла, тако да је — нарочито у току друге половине 1915 године — у данима тешке кризе Српске војске, постала један од најјутуџајнијих, па и најсудбоноснијих фактора за даље руковођење ратом и ратним операцијама српске Врховне команде.

3) Да је српска Врховна команда, благодарећи баш тако постављеним и успешно извршеним задацима од стране Црногорске војске, за све време руковођења операцијама 1914 и 1915 године имала потпуну оперативну слободу рада и одлучивања у остварењу својих оперативних планова, уколико се то односило на могућност њеног угрожавања из Југоисточне Босне и Херцеговине. Чврсто држање Санџака у рукама Црногорске војске и њена активност ка Сарајеву у данима Церске битке, односно упорност у одбрани на Дрини и доњем Лиму у току Колубарске битке, свакако је имало позитивног утицаја на оперативно-стратегиске резултате ових двеју великих и славних битака Српске војске.

О огромној историској улози коју је Црногорска војска крајем 1915 године одиграла у заштити повлачења I, II и III српске армије правцем Пећ — Андријевица — Подгорица — Скадар, доста је познато не само код нас него и ван граница наше земље. Та улога је јасно подвучена и званично призната и у историским расправама наших Савезника. И онда кад је немачка Врховна команда једним надменим радио-телеграмом објавила целом свету „да је Србија збрисана са лица земље и да Српска војска више не постоји“, у српској Врховној команди су добро знали шта у оној скоро безизлазној ситуацији значи слободна отступница за једну војску у повлачењу, која напушта своју земљу, и ко обезбеђује ту отступницу. Историске чињенице говоре да Српска војска заиста не би имала ову уствари једну једину слободну отступницу да није било Црногорске војске. Зато сви објективни борци и старешине старе Српске војске, јунаци са Цера, Суворора, Београда и других попришта, не могу, и бесумње неће, никада заборавити легендарне борбе на Мојковцу, код Пријепоља, Пљеваља, на Турјаку и другим местима, где су Црногорци у тим најтежим данима Српске војске такорећи голим грудима заштићавали гладне, оштром зимом, болестима и великим физичким напорима измучене и исцрпљене српске колоне од настрадаја аустромађарских хорди.

4) Да је Црногорска војска могла и безусловно требала да отступи са Српском војском. За то није било никаквих оперативно-стратегиских сметњи чак ни почетком јануара када је зачеље Српске војске, на путу за Скадар, већ било прошло Подгорицу, а непријатељ заузео Ловћен. И са гледишта морално-савезничких обзира, а посебно

са оперативне тачке гледишта, било је сасвим природно и нормално да Црногорска војска, као, уствари, општа заштитница Српске војске, после тако успешно извршеног задатка отступи за својом главнином, тј. за Српском војском. У историји ратова и ратне вештине немамо примера да је неко добровољно, без стварне потребе и нужде, жртвовао своју заштитницу непријатељу. Напротив, у историји ратне вештине има више примера да се заштитница жртвовала за спас главнине, па се то могло очекивати и од Црногорске војске, која је од свога руководства била на то и оријентисана. Али, у овом случају десило се да је Црногорска војска, као општа заштитница, без икаквог оправданог разлога остављена на милост и немилост непријатељу и поред тога што је до краја извршила свој задатак под притиском најтежих ратних околности. Како се то може друкчије објаснити него саботерским и капитулантским руковођењем операцијама Црногорске војске од стране црногорске Врховне команде. Поред капитулантства Црногорске владе ту се јасно и недвосмислено илуструје и подла улога која је била намењена пуковнику Пешићу, тој кобној личности у оним тешким данима црногорског народа. Заиста, такво руковођење операцијама крајем децембра и током јануара 1915/16 године (када је ка Скадру већ била отступила Српска војска), које је Црногорску војску довело до капитулације, и поред све мистерије, тајанствености и незнања које и до данас, због недостатка историских докумената, обавија ове догађаје, показује жалосну улогу и Црногорске и Српске владе. Оне су се — иако са посебним циљевима — у овим трагичним данима црногорског народа нашле на истом путу компромитовања и ликвидације Црногорске војске, односно државе. Нема сумње да су тада и у Српској и Црногорској влади, као и у српској и црногорској Врховној команди, тачно знали да крајње изнурена и исцрпљена Црногорска војска уопште није у могућности да у току децембра-јануара 1915/16 године одбрани своју територију и спречи окупацију пред толико бројно и технички надмоћнијим аустроугарским снагама. Зато је карактеристично да је српска Врховна команда у то време, иако је њена војска била ван опасности, преко Пешића наређивала крајње упорну одбрану црногорским одредима. То је, свакако, било потпуно бесмислено и самоубилачко за Црногорску војску. Познато је да се изгубљена територија може повратити, али изгубљена војска никада. Зато је и Српска влада, поред осталог, плански и смишљено учинила све што је могла да поред изгубљене територије са савезничке ратне позорнице нестане и Црногорске војске и државе. То је урађено, пре свега, зато што повлачење Црногорске војске за Српском војском никако није било у интересу ондашње политике великосрпске реакције, пошто би евентуална појава две војске, две владе и два краља — непомирљива ривала, ишла само на изразиту штету великосрпским интересима. Очигледно је да то апсолутно није одговарало експанзионистичким аспирацијама амбициозне великосрпске реакције која је већ била показала своје право лице у анексионистичким прохтевима према Албанији и Македонији 1912/13 године. Зато је у благовремено припремљеној и вешто изве-

деној закулисној игри регента Александра, Пашића и Пешпића (који је — да би прикрио своју мрачну улогу — изгледа однео и оперативски дневник црногорске Врховне команде) Црногорска војска, јачине око 40.000 прекаљених ратника, била жртвована без икакве нужне потребе. Нема никакве сумње да је свему овоме ишла на руку капитулантска и колебљива политика краља Николе и његове владе, која у тим данима није учинила такорећи ни један једини разуман, смишљен и војно-политички оправдан гест који би био у интересу црногорског народа. Напротив, и краљ и Влада су побегли у иностранство, остављајући на цедилу и земљу и народ.

Као што се види, ни код једне ни код друге Владе није било ни воље ни жеље да се Црногорска војска извуче и спасе капитулације. Зато тешка историска одговорност пада и на Српску и на Црногорску владу као главне кривце за тако жалосну судбину Црногорске војске.

Црногорска војска је као „црнац који је одиграо своју улогу“ била преварена, изиграна и напуштена од свих и свакога. Она је остала без компаса, без свесног и народу оданог политички и војнички способног и дораслог вођства, које би се снашло и доносило најцелисходније одлуке у тим судбоносним данима. Војска је била избачена из строја, а Црна Гора престала је да постоји као држава крајем јануара 1916 године, да би касније, 1918 године, и поред искрене жеље оба народа за равноправним братским уједињењем, била такорећи окупирана од стране српских трупа и национално обесправљена приликом „уједињења“ у „Краљевину СХС“.

Политички односи између Србије и Црне Горе пред почетак Првог светског рата били су исувише хладни, нетрпељиви, неискрени и прожеги старим антагонизмом, сумњом и неповерењем између два двора и две владе. Све је то било праћено подмуклом борбом за остварење анексионистичких прохтева једне и друге стране за водећу улогу у ослободилачкој мисији јужнословенских народа, итд.

Напредне идеје и тежње за уједињењем српског и црногорског народа у једну државу, које су у то доба све више продирале у Црну Гору, нису се свиђале краљу Николи. Он је због тога тиранским методама немилосрдно гонио све напредне људе и гушио најосновније слободе у народу, док се, с друге стране, лицемерно разметао демагошким фразама о јединству „српства и словенства“.

Кад су између Србије и Црне Горе још од почетка овог столећа постојали такви односи испреплетани многим супротностима, закулисном борбом, интригама, сплеткама, итд., онда није никакво чудо што је и у балканским ратовима било честих инцидената између појединих руководилаца две савезничке војске, како код Скадра, тако и у Метохији (коме ће припасти Ђаковица). Због тога ти догађаји нису ни могли остати незапажени у јавности. Слично је било и у току прве године Првог светског рата (примера ради наводимо потајну Пашићеву пропаганду у Црногорској војсци против ауторитета краља Николе, инцидент због тога коме ће припасти Рогатица и др.). Изгледа да је врхунац тих и таквих неподношљивих односа достигнут 1915

године када је Пешић своју „мисионарску улогу“ — уствари компромитовање и ликвидацију Црногорске војске — „извршио потпуно успешно на пуно признање своје владе“, која га је као награду за то поставила за помоћника начелника Штаба српске Врховне команде на Солунском фронту.

Посебно жалосну слику и изразити доказ о таквој подлој и себичној политици ондашње Српске владе према Црној Гори и Црногорцима пружа однос српске Врховне команде према Црногорском батаљону¹⁾ на Солунском фронту. Као што је познато, приликом отступања кроз Албанију, и мимо воље српске Врховне команде, почетком 1916 године, прикупило се на Крфу око 3.000 Црногораца, који су се били повукли из Црне Горе са својим ратним заставама, а делом пристигли и из осталих крајева. Они су хтели да формирају један батаљон или пук и да заједно са Савезницима учествују у борбама на Солунском фронту. Српска влада је то најенергичније одбила, тражећи да се са тим људством попуне српске јединице. Тако је дошло до крупног инцидента. Пошто их српска Врховна команда није хтела да прими, примили су их Французи под своју команду и том приликом објавили фотографије јединица батаљона и њихових застава, чему је ондашња француска и италијанска штампа дала широки публицитет. На то је Српска влада најенергичније интервенисала код Француске владе као и код француске Команде Источне војске на Солунском фронту, тражећи да се тај батаљон расформира, пошто не може бити никаквог говора о реорганизацији Црногорске војске, „јер Црногорска војска више не постоји“, како су то наводили у томе своме протесту. Због тога је на протест Српске владе и у сагласности Француза овај батаљон био принуђен да промени име у „батаљон Срба добровољаца“. Карактеристично је да је овај батаљон, по захтеву српске Врховне команде, послат на најутврђенији сектор непријатељског фронта, код Лерина, а касније на Кајмакчалан (Старков Гроб) на извршење најтежих могућих задатака. Пошто је батаљон у својим веома успешним борбама претрпео тешке губитке и био сведен на једну трећину, српска Врховна команда наредила је да се његовим остатком попуне српске јединице (јер команда није дозволила његово попуњавање новопрстиглим добровољцима из прекоморских земаља). А кад је овај остатак батаљона одбио да изврши такво наређење, био је разоружан и смештен у логор са жицама, у Вертекоп, где су их као заробљенике чували Сенегалци. Таква је била судбина ових храбрих људи за које је главни командант савезничких снага на Солунском фронту, француски генерал Сарај дао најбољу и најпохвалнију оцену, која се уопште може дати за једну војску.

Исто тако, 1916 године Српска влада је најенергичније интервенисала код савезничких влада да се безусловно расформирају одбори који су били основани у Америци и Русији за прикупљање до-

¹⁾ Према исказима преживелих бораца и неких докумената ратне архиве српске Врховне команде са Солунског фронта.

бровољаца — Црногораца и да се слање тих добровољаца на Солунски фронт одмах обустави, што је, разуме се, и учињено. Оним добровољцима — Хрватима, Црногорцима, Бокељима, Личанима, Херцеговцима и др. — који су стигли из прекоморских земаља није дозвољено да формирају заједничке југословенске јединице нити да се боре под својим националним заставама. Због тога су они од њих који нису хтели да уђу у састав српских јединица као попуна смештени у логоре и третирани као заробљеници.

Таква је била политика Српске владе (вођена иза леђа огромне већине српских народних маса и српског сељака уопште) према Црногорцима и Црногорској војсци у првим годинам Првог светског рата и нема никакве сумње да је, поред осталог, та и таква политика знатно допринела капитулацији Црногорске војске у јануару 1916 године.

На крају, може се поставити питање: какав је и колики је допринос дала Црногорска војска општој савезничкој ствари, а посебно братској Српској војсци, у периоду првих 17 месеци Првог светског рата?

Потпун и документован одговор на ово питање може се дати тек после детаљне студије и критичке анализе догађаја и свих утицајних околности тога периода. Али, на бази онога што је о томе досада познато и откривено, ми сматрамо да је тај допринос Црногорске војске заиста био драгоцен и да је њена историска улога у односу на братску Српску војску била крајње доследна, часна и искрена. Она је својом самопрегорном и несебичном борбом у том периоду заслужила достојно место у нашој националној историји, па и посебно признање и благодарност свих поштенних бораца и старешина старе Српске војске, нарочито оних који су се 1915 године повлачили кроз Црну Гору.
